

A KÖZELSÉG MÉRTÉKEGYSÉGEI

Deréky Pál Korunk-díjára

■ Markáns ívet rajzolnak ki azok a cikkek, amelyeket Deréky Pál az idők folyamán a *Korunk*ban közölt. Úgy is mondhatnám, egyfajta önéletrajzi trilógiáról van szó, egy olyan szerzőtől, akit több évtizeden keresztül elsősorban avantgárdokkal és neoavantgárdokkal kapcsolatos irodalomtörténeti szaktanulmányaiból ismerhetett az olvasó. Erre a sajátos cikkt trilógiára fűzöm fel a továbbiakban gondolatmenetemet, de előtte Kántor Lajos egy rövid könyvismertetésének szövegeit idézném fel, amelyeket jellemzőnek tartok a szakmaiság és személyesség összekapcsolhatósága szempontjából.

Deréky Pál magyar avantgárd költészetet áttekintő úttörő munkája, *A vasbetontorony költői* 1992-ben jelent meg a budapesti Akadémiai Kiadónál. A *Korunk* 1992. augusztusi számában Kántor Lajos így szemlélte a monografikus munkát: „Könyve módszertanilag is figyelemre méltó. Tárgyát, a magyar avantgárd költeményeket és költőket közelről látatja [...]. Deréky szenttelennek látszó könyve megerősíti Kassák kiemelkedő szerepét az avantgárd költészetben. Az utolsó három alfejezet pedig Déryt, Illyést és József Attilát látatja, 1926–27-ből.”

Az egyik szókapcsolat, amit telitalálatnak érzek, a „közelről látatja”. Ez Deréky Pál irodalomtörténeti módszerének egyik alapelve. Sűrű leírásnak is mondhatnák antropológusok, vagy szoros olvasásnak az irodalomelmélet szakemberei. A lényeg mindenestre az, hogy ezekben a szövegekben igazi találkozásokról történjenek: nem előre rögzített előképek, sztereotípiák, fogalmak felületén mozgunk, hanem saját hangot kaphat minden műalkotás, és ez pontosan az elidőzés, a közel kerülés eredménye.

A másik mozzanat, amit Kántor Lajos csak jelez: hogy ez a megközelítés „szenttelennek látszó”. Nyilván nem véletlenül fogalmaz éppen így: mondhatná például rövidebben, hogy szenttelen, vagy nevezhetné tárgyilagosságnak, precíznek. De nyitva marad egy ajtó: hogy ez a szenttelenség esetleg nem más, mint maga a szakmaiság, a jól végzett munka jelölője, miközben a háttérben valamiféle személyes, felszínre nem bukkanó, de az írásnak lendületet adó motiváció is meghúzódhat.

A mai mondandóm arról szól, hogy a *Korunk*ban közölt Deréky-írások erről a személyességről mutatnak meg többet. Még a Kántor-recenzió előtt, a *Korunk* 1991. decemberi számában jelenik meg a mai díjazottunk első szövege a lapban, a cím itt is „szenttelennek látszó”: *Egy nyugat-európai magyarságeszmény a 80-as évek elejéről*. Valójában egy olyan beszélgetőkönyv (*Magyarok Ausztriában és Nyugat-Németországban*) történetét idézi meg az írás mintegy tízéves távlatból, amelyikhez nagyon is személyes kötődése lehetett a szerzőnek. A könyv 26 beszélgetést tartalmazott, legnagyobb részét olyan fiatal értelmiségiekkel, akik az interjúkészítőhöz hasonlóan a bajorországi Burg Kastl Magyar Gimnáziumban jártak iskolába. A kérdések az akkori nyugati magyar fiatalok identitásképleteit járták körül többek között, ennek összetevőit a következőképpen vázolta fel a szerző: „A beszélgetések során a »magyarságtudat« fogalmának tisztázása érdekében a megkérdezetteknek és a kérdezőnek egyaránt állást kellett foglalnia Magyarországon és a létező szocializmus kérdésében; a nyugati magyar emigráció kérdésében; a nyugati, amerikai típusú tömegkultúrának, valamint annak a nyugati magyar oktatásnak és nevelésnek a kérdésében, amelyben a beszélgetőtársak zöme a bajorországi magyar gimnáziumban részesült, végül pedig egy esetleges új modell, egy kialakítandó műveltségszerkezet és művelődéseszmény kérdésében.” Az 1991-es *Korunk*-cikk ezeket a viszonyulásokat foglalja össze egy olyan történelmi korszakhatár utánról visszatekintve, amely a viszonyrendszer számos összefüggését átírta. A kötet viszont kordokumentum maradt – és valószínűleg utólag rekonstruálhatatlan lenne az a viszonyulásháló, amely a nyolcvanas évek elején még meghatározó volt. Deréky Pál így foglalta össze a körképből kirajzolódó tipi-

kus attitűdök: „Az »emigráció«, a feladatként felfogott magyarság tényével tehát mint egész életünket meghatározó kerettel számoltunk, s ezt a keretet akartuk valamilyen új, számunkra értelmes és képviselhető módon kitölteni.” Egy gyakorlatias, élhető, körülményekre figyelő, célokat kínáló magyarságkép körvonalai ezek.

Időbeli ugrás következik – közel tíz évvel később, a *Korunk* 2001/11-es számában avantgárd gesztussal hárítja el azt, hogy válaszoljon a „huszadik század tíz legszebb magyar versét” kutató körkérdésre. Az említett cikkrilógia viszont újabb tizenkét év elteltével, a 2013/8-as, *Beat nemzedék* című tematikus számban folytatódik. Itt az avantgárd gesztus a radikális személyesség: Derék Pál 1981-ből, egy amerikai útról származó naplóbejegyzéseket tesz publikussá. Az utazás afféle Jack Kerouac Memorial Trip, ahogy a lapszámban közzétett egyik dokumentumon is olvasható. Ilyen értelemben kulturális utazás is, de persze nagyon is valóságos átkelés az amerikai kontinensen. Eből az írásból derül ki, hogy az a fajta sűrű leírás, ami a szerző szakmunkáira jellemző, a legszemélyesebb feljegyzésekben is működtethető. Olvasmányokra és látványokra történő egyidejű reakciók vagy akár testtapasztalatok figyelmes leírása is követhető ebben a szövegben, amelyik szoros összefüggésben áll azzal a történettel, amelyikről a korábbi Derék-szöveg szólt: a Burg Kastl gimnázium diákjainak hálózatával – hiszen az amerikai kiruccanások az ottani életformákba és kultúrákba annak köszönhetően jönnek létre, hogy a Burg Kastl-i diákok Amerikában hátteret és ötleteket biztosíthatnak egykori iskolatársaik ide-oda utazásainak. Ez tehát egy olyan identitáselem, ami a korábbi beszélgetőkönyv háttereként már megtapasztalt evidenciaként van ott: a nyugati, amerikai típusú tömegkultúra (és lifestyle) viszonyítási pontja.

Ugyanennek a történetnek egy szellemibb, kulturális súlypontú rekonstrukcióját végzi el a harmadik Derék-írás, amit említenék: a *Szakirodalom felnőtt olvasók számára*, amelyik a *Korunk* 2018. májusi, hippikkel, protesztmozgalomokkal, 1968-as eseményekkel foglalkozó lapszámban jelent meg. A szerző módszere itt a felidéző újraélés: azoknak a fontosabb társadalomelméleti és irodalmi szövegeknek az újraolvasására épül, amelyek az 1968-as fiatalok és az őket közvetlenül követő generáció számára meghatározóak voltak. Kísérletező, mobilis, innovációra és kritikai megközelítésekre kész nemzedék az 1968-asaké. Többek véleménye volt az az akkori események hevében, hogy Párizsban például 1968 maga a megvalósult szürrealizmus. Visszatérve a lekereskedő önéletrajzi trilógia ívéhez azt állapítanám meg, hogy itt kerül végképp egyensúlyba szakmaiság és személyesség: a szakmaiságnak megfelelően tárgyilagosság ezúttal leginkább az időbeli távlatba, távolságba szivárogo át, miközben az egyes korabeli olvasmányokhoz való érzelmi viszonyulás átsüt a szövegben.

Kétségtelen, hogy az, amit itt felvázoltam, és ami a *Korunk*-cikkeiből feltérképezhető, az egy alternatív útvonal a Derék-munkássághoz – ezzel az útvonallal én magam is utólag ismerkedem, ismerkedtem. Az avantgárdkutató Derék Pál volt az, akinek a munkáival közel húsz évvel ezelőtt számomra meghatározó módon találkoztam. Az 1992-es monográfiáról, *A vasbetontorony költőiről* már esett szó. Ezt 1991-ben már egy német nyelvű feldolgozás is megelőzte: *Ungarische Avantgarde-Dichtung in Wien 1920-1929: ihre zeitgenössische literaturkritische Rezeption in Ungarn sowie in der ungarischen Presse Österreichs, Rumänien, Jugoslawiens und der Tschechoslowakei*. Ha belegondolunk, hogy a magyar avantgárd maga is emigrációban volt évekig, évtizedekig, és ilyen helyzetben alkotott csúcsteljesítményeket, szinte szükségszerűnek tekinthetjük, hogy a szakmai feldolgozás legfontosabb mérföldkövei is egy Bécsben dolgozó irodalomtörténészhez kötődnek. Végképp megkerülhetetlené akkor vált Derék Pál magyar avantgárdal kapcsolatos munkássága, amikor 1996-ban német-magyar kétnyelvű kiadásban, majd 1998-ban magyarul megjelent a magyar avantgárd mindmáig legteljesebb és legátfogóbb forrásgyűjteménye: *A magyar avantgárd irodalom olvasókönyve*. Ezt a kiadványt követően kezdődhetett el igazán annak a történetnek a kibontása, amelyik a magyar avantgárdot már nem egyetlen szereplős, Kassákon keresztül megragadható történetként, hanem egy sokszínű, változatos villódzasként látatja. Mire azonban ez a sokszereplős arcképcsarnok és az ezzel kapcsolatos kutatási irányok kezdtek letisztulni, Derék Pál már máshol járt kutatóként: a hatvanas-hetvenes évek neoavantgárdjával kapcsolatban kezdett hasonlóan úttörő vizsgálódásba. Ennek eredményeiből már nem született önálló kötet, de többszerzős,

munkatársakkal és tanítványokkal együtt írt kötetekben meggyőzően körvonalazódott, ami a magyar irodalomtörténetírás e másik fehér foltjára beírható. A döntő lökést és első összegzést ehhez a kutatási irányhoz a 2004-es, Müllner Andrással közösen összeállított *Né/ma?* című tanulmánykötet jelenti.

Nem terveztem szövegemet életrajzi adatokra építeni – aki ezekre részletesebben is kíváncsi, annak az említett *Korunk*-cikkek mellett Szirák Péter kiváló életútinterjúját ajánlom figyelmébe az *Alföld* folyóirat 1999/6-os számából (*Egy ember két élete*), de annyit mégis fontos talán jelezni, hogy Derék Pál 1964-ben, tizenöt éves korában vándorolt ki családjával Ausztriába – miután az ötvenes évek Magyarországnál felhalmozódó családi tapasztalatai arról szóltak, hogy milyen „osztályidegenként”, periférián élni a létező szocializmusban. 1980-ban doktorált Bécsben, ezt követően 2013-ig volt a Bécsi Egyetem meghatározó oktatója.

Az életrajzi adatoknál fontosabb ma, a *Korunk* Kulcsa-díj átadásakor annak a nyitottságnak, segítőkésznek, gyakorlatiasságnak a megidézése, amellyel sokan találkozhattunk azok közül, akik szakmai vagy egyéb ügyekben Kolozsvárról és máshonnan hozzá fordulhattunk az elmúlt időszakban. Azt gondolom, a *Korunk* Kulcsa-díj kitüntetettjeként, Fejtő Ferenc, Poszler György, András Sándor, Pomogáts Béla, Egyed Péter, Markó Béla társaságában olyan irodalmárok között emlegethetjük ezután, akiket összekapcsol a szellemi nyitottság és kíváncsiság. És összekapcsolja őket az a megtisztelő figyelem is, amit a *Korunk* iránt tanúsítottak, tanúsítanak. Gratulálok a díjhoz, és örömteli munkálkodást kívánok Derék Pálnak a továbbiakban is!

Balázs Imre József

AZ INTÉZMÉNYÉPÍTÉS „FELETTÉBB SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL”

Élőszóban

■ Nyomatásban '89 után először a december 22-én fogalmazott és 23-án a *Szabadság*-ban közreadott *Hívó* szóban jelent meg, hogy kérjük a Bolyai Egyetem visszaállítását: „A legsürgősebb feladat jogi és intézményes biztosítékok teremtése az anyanyelv korlátlan használatára, a minden szintű magyar nyelvű oktatás visszaállítására, beleértve a Kolozsvári Bolyai Egyetemet.” (A háromévtizedes küzdelmeink ismeretében örömmel fedezem fel a tizenöt aláíró között a magam nevét is.) Az RMDSZ második országos tanácskozásáról, Marosvásárhelyről hazatérve ezt jegyeztem fel 1990. január 15-én: megtárgyaltuk az előző évtizedekben módszeresen lezüllesztett és nagyrészt felszámolt iskolahálózat, illetve az anyanyelvünkön folyó felsőfokú oktatás visszaállításának kérdését. Pálfalvi Attila kolozsvári műegyetemi professzor, (akkoriban) tanügyminiszter-helyettes jelenlétében Csávossy György, a Magyar Borakadémia örökös tagja arra figyelmeztetett: úgy kell hozzalátni a szakoktatás visszaállításához is, hogy az újjászerveződő Bolyai Egyetem keretében a gazdamérnök-képzés számára is elő lehessen már készíteni a diákokat. Az önálló erdélyi magyar egyetem újraindításának kérdése tehát már kezdetől felvetődött. Ettől elválaszthatatlan volt a nagy múltú tanintézményeink visszaszerzésének igénye. Az Erdély minden részéből jelen levő oktatók tanácskozásának ez volt az alfája és ómegája: miként lehet megoldani, hogy a magyar líceumokba betelepített román osztályokat átirányítsák román nyelvű tanintézetekbe? Ez Kolozsváron sikeres volt, mert kellő időben történt, Marosvásárhelyen etnikai konfliktusba torkollott. Egyes értelmezők szerint a százezres tömeget megmozgató február 10-i gyertyás-könyves felvonulás volt az oka a márciusi „eseményeknek”, amikor úgyszólván minden marosvásárhelyi magyar kivonult. Markó Béla szerint nem valószínű, hogy az újjászerveződő hatalom ezt a demonstrációt akarta volna